

KAZALO

UVOD	7
Politološko-zgodovinski okvir	9
»Vrnitev državljana«.....	13
Novosti na polju državljanstva	16
PRVI DEL.....	19
Izzivi definiranja državljanstva ter s tem povezane dileme	21
Mozaik definicij državljanstva.....	25
DRUGI DEL	33
Perennialnost ideje državljanstva in njenih tradicij.....	35
Liberalna tradicija državljanstva	36
Državljanskorepublikanska tradicija	49
Kozmopolitsko državljanstvo: med mitom in stvarnostjo.....	59
TRETJI DEL	79
Multikulturalizem	81
Mnogovrstno državljanstvo s poudarkom na praktičnem primeru ureditve državljanstva EU	89
SKLEP	109
Skrajnost elastičnosti državljanstva?.....	111
Refleksija.....	116
Bibliografija.....	121
Imensko kazalo	137
Stvarno kazalo	139

Kazalo preglednic in slik

Preglednica 1: Različnost percepcije koncepta enakosti	23
Preglednica 2: Idealnotipska upodobitev globine državljanstva po izbranih kategorijah	31
Preglednica 3: Primerjava nacionalnega državljanstva in modela postnacionalnega članstva	70
Preglednica 4: Klasifikacija mnogovrstnega državljanstva	92
Preglednica 5: Globina državljanstva glede na nekatere tradicije državljanstva	112
Slika 1: Statični prikaz koncepta državljanstva	27
Slika 2: Procesni model državljanstva	28
Slika 3: Ravenski prikaz večplastnosti državljanstva.....	94
Slika 4: Strukture različnih državljskih ureditev	115

UVOD

POLITOLOŠKO-ZGODOVINSKI OKVIR

Ljudje se danes kakor tudi skozi različna zgodovinska obdobja opredeljujejo na zelo različne načine, od opisa po spolu, pripadnosti etniji ali narodu, vlogi v družini, barvi kože, pripadnosti verski skupnosti pa vse do članstva v državljanški skupnosti. Različno (samo)opredeljevanje je posledica mnogoterih dejavnikov, od duha časa do družbenopolitičnega okolja in politične realnosti, ne glede na to pa je ta aspekt posameznikove identitete pomembna determinanta življenjske poti slehernega individua. V dobi individualizma zahodnih družb je omenjeno (samo)opredeljevanje pogosto tudi razdruževalno, saj živimo v dobi naraščajoče družbene heterogenosti in pozivov različnih družbenih skupin, gibanj, narodov, etnij itd. k priznanju, upoštevanju in, do določene stopnje, k avtonomnem delovanju. V aktualni družbeni dinamiki, ki je prežeta s trenutnimi in nedavnimi prelomnicami v obliki npr. propada vzhodnih totalitarizmov, humanitarnih kriz, nezagotavljanja temeljnih človekovih pravic ter odklanjanja odgovornosti razvitih družb za tovrstno početje, modernih migracijskih tokov, getoizacije posameznih družbenih skupin in skupnosti, revolucije v informacijski in komunikacijski tehnologiji ipd. se posamezniki opredeljujejo in so opredeljeni na številne načine, kar skupaj z njihovimi aktivnostmi in praksami tudi determinira njihovo eksistenco. Različne družbene vloge tako v večji ali manjši meri osmišljajo posameznikovo delovanje, pri čemer pa ima vloga državljana pomembno posebnost, saj prevladujoče posega na polje političnega (Clarke, 1994).

Biti državljan predstavlja eno najbolj temeljnih družbenih vlog posameznika, saj je v okoliščinah nezagotavljanja državljanstva v polnem pomenskem obsegu, t. j. v okoliščinah odsotnosti ali »iztirjenja« državljanstva, na stranskem tiru tudi projekt novodobnega človeka (Clarke, 1994). Magnette (2005: 4) posledično izpostavlja, da ni ideje, ki bi bila bolj središčna politiki, kot je državljanstvo, hkrati pa po drugi strani svari, da se to kaže skozi zgodovino kot izjemno spremenljivo in teoretsko sporno. Ideja o državljanstvu je torej kulturno specifična in zgodovinsko vztrajna. Skozi zgodovino je postalo jasno, da nimajo vsa ljudstva, vključno z njihovimi pripadniki, enake (samo)percepcije in razumevanja vlog posameznika, individua, subjekta ali državljana. Zahodne družbe in nekatere njim predhodne kulture so namreč skozi različna zgodovinska obdobja vztrajno proizvajale oblike družbene koeksistence, ki so v različnem obsegu in pomenu poznale skupni oziroma enak status na področju regulacije in obvladovanja družbe (Clarke, 1994: 4). Nisbet (1974: 612) celo zagovarja tezo, da je državljanstvo na zahodu proces z jasno opredeljenimi časovnimi in zgodovinsko-kontekstualnimi fazami, ki je močno povezan s procesi individualizma in sekularizacije.

Na podoben način državljanstvo razume tudi Yeatman (2007: 105), saj za predmet (zahodnega) državljanstva opredeljuje posameznika, ki je zmes organskega

in subjektivnega oziroma privatnega življenja. Omenjena avtorica še poudarja, da državljanstvo označuje javni vidik individualizma, ki je predpisan in zagotovljen s strani države. Nisbet (1974) ob tem poudarja, da je državljanstvo ena izmed odločilnih razlik med zahodno državo in tradicionalno državo azijskega tipa, saj se državi obeh tipov močno razlikujeta ravno v odnosu med absolutno močjo in ljudskimi množicami. V tradicionalni državi azijskega tipa (npr. Indija, Kitajska) se namreč avtoriteta države le redko neposredno dotika posameznika, saj se med obema poloma nahajajo široki stratumi avtoritete (družina, klan, vas, ceh, kasta), ki so pogosto delovali kot ščit pred vdorom avtoritete vladarja. Tudi državna birokracija v omenjenih državah ni delovala kot nadomestilo omenjenih globoko zakoreninjenih struktur, temveč kot njihov komplement. Posledica omenjenega obvladovanja posameznikov s strani navedenih družbenih struktur je tako dejstvo, da v teh sistemih državljanstva zahodnega tipa ni in da tudi ni moglo obstajati (*ibid.*), kar pa se s časom vendarle spreminja.

Po drugi strani prav novoveško zahodno zgodovino prežemajo procesi politične individualizacije, saj sta v pravnem ter tudi administrativnem smislu posameznik in suveren vse bližje eden drugemu, medtem ko vmesne intermediarne strukture ter korporativni odnosi vse bolj izgubljajo na pomenu (Maitland v Nisbet, 1974: 613). Glede na povedano Chatterjee (v Nyers, 2007: 2) ugotavlja, da je večina svetovnega prebivalstva kljub vsemu še vedno le korpus migracijskih tokov, ki iščejo dostop do ugodnosti in pravic zahodnega državljanstva, saj so v večini nezahodnih držav identitete in institucije civilne družbe, državljanstva in politične ureditve rezervirane za privilegirano manjšino. Še več, Nyers (2007: 3) trdi, da je koncept državljanstva globoko zakoreninjen v praksi, ki delijo človeštvo ne le po geografskem poreklu, temveč tudi rasi, etniji in spolu.

Državljanstvo je torej kot koncept vztrajalo skozi različna zgodovinska obdobja ter v različnih razvojnih stopnjah. Kot smo že omenili, se je razvijalo tudi kulturno in geografsko specifično, pomembna skupna značilnost pa je vendarle ta, da se je oblikovalo v močni povezanosti s konceptom države. Če na kratko orišemo evolucijo konceptov državljanstva, lahko ugotovimo, da je državljanstvo koncept, ki eksplicitno izvira iz zahodnoevropske politično-zgodovinske linije ter na ta način predstavlja nekakšen konceptualni imperializem, ki briše in degradira ostale oblike političnega (Nyers, 2007: 2).

Silhuete danes relevantnih konceptov državljanstva zasledimo sicer že v Likurgovih smernicah antične Špate, v tedanji kvaziustavi, le-te pa so temeljito zaznamovale tedanjo politično ureditev in družbeno življenje. Še jasnejša podobnost s sedanjimi ureditvami državljanstva se zrcali v opisih delovanja antične atenske demokracije ter republiške vladavine ob pomoči filozofskih razglabljanj Platonovega idealnotipskega modela države ter Aristotelove analize tedaj obstoječih ustavnih ureditev. Ideja državljanstva pa se je od tam naprej razvijala v različni smeri. Pomembno evolucijsko točko predstavlja pretežno republikanska doba

antičnega Rima, ki je zaznamovana z razvojem rimskega prava ter razmišljanji Cicera,¹ Seneke, Marka Avrelija in ostalih vplivnih pripadnikov stoične filozofske šole. V obdobju rimske republike se je razmerje med državo in njenimi subjekti oplemenitilo z že omenjenim rimskim pravom, prostor med posamezniki s statusom polnopravnih državljanov in nedržavljeni pa so zapolnile različne generacije statusa nepopolnega državljanstva.

Času evolucije državljanstva pa je sledila tudi doba degeneracije z močnim vplivom krščanstva v času zgodnjega srednjega veka. To obdobje so močno zaznamovala dela Anona, Svetega Avguština, Tomaža Akvinskega in Desideriusa Erasmusa, sledile pa so razmere srednjeveškega fevdalnega družbenoekonomskega reda, kjer je bil status posameznikov že formalno opredeljen s hierarhično družbeno lestvico, ki je predstavljala dodatno zakrnitev koncepta državljanstva. Revitalizacija se je napovedala z italijanskimi srednjeveškimi pisci kot so Dante Alighieri, Marsilius Padovanski, Leonardo Bruni, Bartolus Sassoferraški itd., prvi prepород pa so pomenila renesančna razmišljanja z Machiavellijem na čelu, ki so se osredotočila na razglabljanja o državljanstvu v kontekstu srednjeveških mestnih (cehovskih) republik ter na pomen državljskih vrlin. V okoliščinah nastajajoče moderne države so, z močno navezavo na utrditev suverenosti, koncept državljanstva v kontekst absolutne monarhije poskušali umestiti Jean Bodin, Thomas Hobbes in Samuel von Putendorf, vse večja moč meščanstva in razvoj kapitalistične produkcije pa sta preko meščanskih revolucij Anglije, ameriških kolonij in Francije ter industrijske revolucije, vključujoč procese modernizacije, privedli do razvoja nacionalnih držav, ki so se dokončno uveljavile v devetnajstem in dvajsetem stoletju. Na omenjene procese so imela velik vpliv razmišljanja Locka, Rousseauja, Kanta, Montesquieuja ter kasneje Johna Stuarta Milla, Thomasa Paina, Jamesa Madisona, de Tocquevilla in ostalih, sočasno so se s konceptom nacionalne države začeli oblikovati in razvijati moderni narodi (Žagar, 1999: 685), kar je s stremljenjem po enotnosti in etnični homogenosti evropskih držav posledično zaznamovalo tudi koncept državljanstva, ki je pridobil etnično dimenzijo.

V dvajsetem stoletju, predvsem po drugi svetovni vojni, je za področje državljanstva značilna izredna živahnost, ki je zaznamovana s premikom koncepta od partikularizma, osnovanega na narodu, do bolj univerzalnih oblik, ki so temeljile na človekovih pravicah. Povojno obdobje trend širjenja pravic in privilegijev privede preko meja nacionalne države, saj je intenzivni diskurz o humanosti in človekovih pravicah posegel na polje nacionalnega državljanstva ter spodbudil njegovo univerzalnost (Soysal, 1998: 190), kar pa je imelo pomemben vpliv na

1 Mark Tulij Cicero sicer ni bil pripadnik stoične filozofske šole, čeprav so njegova razmišljanja v nekaterih pogledih, tudi na področju državljanstva, močno sovpadala z avtorji omenjene filozofske smeri.

razvoj koncepta suverenosti. Na tej točki lahko tudi začnemo jasno govoriti, da je državljanstvo živa in razgibana materija tako na zahodu kot tudi zunaj omenjenih meja (Nyers, 2007: 2). Vseeno pa še vedno velja zadržek do nekaterih trditev, kot je npr. Hindessova (2004), da je državljanstvo kategorija, preko katere so vsi zemljani postavljeni v vlogo političnih bitij.

Na podlagi precejšnjega pomena, ki se pripisuje državljanstvu, ter posledično tudi zanimanja zanj je intenzivno raziskovanje z namenom boljšega in natančnejšega poznavanja omenjenega koncepta privedlo do neverjetne kompleksnosti njegovih zgodovinskih konceptualizacij kot tudi aktualnega opisa. Magnette (2005: 4) opozarja na nevarnost instrumentalizacije zgodovine omenjene politične misli, kar bi lahko resno oškodovalo njeno razumevanje. Avtor poudarja, da je poznavanje in razumevanje posameznih epoh in stadijev v evoluciji konceptov državljanstva precej bolj relevantno kot sicer precej bolj privlačne in spektakularne sinteze omenjenih gibanj v nekakšne »makroteorije«, tokove oziroma tradicije. Razprave o državljanstvu in njegove pojavne oblike namreč v sebi skrivajo pomemben element duha časa, konteksta, za katerega ni nujno, da ima precej stičnih točk s sedanostjo. Razvidno je, da je bila zavest o državljanstvu tako na teoretski kot tudi predvsem praktični ravni prežeta in pogosto tesno povezana s posameznimi državami ter njihovimi družbenopolitičnimi značilnostmi (Heater, 1999: 1). Dandanes se središče pozornosti od ravni države premika v smeri globalne ravni, kar je posledica sinteze različnih dogodkov in razmišljanj preteklih dveh desetletij, zaznamovanih s spremembami, ki svet vse bolj postavljajo v eno, skupno dimenzijo. V izogib zgoraj navedenim pastem osmišljanja državljanstva velja torej pri iskanju odgovorov na aktualne dileme sodobnosti zavzeti Nyersovo držo (2007: 1), ki državljanstvo opredeljuje kot strateški koncept osrednjega pomena za analizo identitete, participacije, človekovih pravic, opolnomočenja in javnega interesa.

»VRNITEV DRŽAVLJANA«

Porast zanimanja za državljanstvo jasno nakazuje eden najodmevnejših prispevkov na področju državljanstva v zadnjih dveh desetletjih avtorjev Willa Kymlicke in Wayna Normana (1994), saj s pomenljivim naslovom »*Return of the Citizen*« opredeljuje dinamiko na tem področju. Če se je s koncem sedemdesetih let zdelo, da ta tematika spada le še med zaprašene police, je slaba tri desetletja kasneje stanje diametralno nasprotno. Državljanstvo je postalo ključni aspekt številnih monografij in raziskav s področja politične znanosti ter onkraj le-te, hkrati pa je ravno zaradi novega zavedanja o potencialu proučevanega fenomena v porastu tudi interes političnih odločevalcev.² Isin in Turner (2002: 9) celo ocenjujeta, da je več kot petdeset odstotkov znanstvene literature na področju državljanstva nastalo po letu 1990.

Porast zanimanja za državljanstvo lahko dokazujemo tudi po negativni plati. Mindus (2007: 2) namreč opaža, da se do nedavnega v vseh pomembnejših priročnikih, enciklopedijah in slovarjih s področja politične znanosti in družbenih ved ni namenjalo posebne pozornosti geslu državljanstvo.³ Janoski (1998: 8) omenjeno ugotovitev dodatno utemeljuje z opazko, da državljanstvo začuda ni osrednja ideja družbenih ved, čeprav je tako rekoč *lingua franca* socializacije in državljanskih kategorij, priljubljena tema govorov velikih retorikov⁴ kot tudi temeljni vir argumentacije številnih družbenih gibanj v boju za zagotavljanje temeljnih pravic. Vendarle pa je verjetno najbolj verodostojen pokazatelj naraščajoče prepoznavne relevantnosti državljanstva znotraj znanstvene skupnosti uspešnost in vplivnost revije *Citizenship Studies*, ki že desetletje determinira znanstveno agendo na tem področju. Omenjena revija s publiciranjem člankov velike večine relevantnih avtorjev s tega področja deluje kot nekakšen dnevni red za študije državljanstva, njena interdisciplinarna zasnova pa omogoča analiziranje državljanstva v kontekstu sodobnih procesov globalizacije, teorij mednarodnih odnosov,

2 Kymlicka in Norman (1994) omenjata prizadevanja britanske, kanadske in avstralske vlade za promocijo državljanstva in njegovih aspektov, kar pa še zdaleč niso osameli poskusi. Vsekakor ne gre prezreti prizadevanja Evropske komisije oziroma širših aktivnosti v kontekstu Evropske unije, ki ravno v državljanstvu vidi eno izmed rešitev problema demokratične legitimnosti integracije.

3 V slovenskem primeru se državljanstvo pojavlja kot geslo v omenjenih publikacijah, vendar pa so besedila zanj primarno osnovana na opredelitvah pravne znanstvene discipline (npr. Struk, 1995).

4 Avtor s tem misli predvsem na nepozabna govora Periklesa o atenskem državljanstvu in Leonarda Brunija o državljanstvu italijanskih mestnih držav, ki sta se odvila na pogrebnih slovesnostih uglednih posameznikov tedanjih družb in odločilno posegla v evolucijo politične misli tega področja.